

Eoa kai Esperia

Vol 8 (2012)

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ (1917-2012)

ΕΙΡΗΝΗ ΧΡΗΣΤΟΥ

doi: [10.12681/eaesperia.46](https://doi.org/10.12681/eaesperia.46)

To cite this article:

ΧΡΗΣΤΟΥ Ε. (2013). ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ (1917-2012). *Eoa Kai Esperia*, 8, 439–443.
<https://doi.org/10.12681/eaesperia.46>

† ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ (1917-2012)

Η Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου γεννήθηκε στην Αθήνα στις 29 Νοεμβρίου 1917 και έζησε στο Παλαιό Φάληρο, όπου ολοκλήρωσε τον ενδεκαετή, τότε, κύκλο των εγκυκλίων σπουδών. Τον Νοέμβριο του 1934 εισήλθε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και είχε την τύχη να παρακολουθήσει τη διδασκαλία επιφανών καθηγητών της εποχής, όχι μόνον στη Σχολή της αλλά και στη Νομική, όπου νέοι σε ηλικία επιστήμονες, όπως ο Κωνσταντίνος Τσάτσος και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, δίδασκαν σε πολυπληθή ακροατήρια.

Με νοσταλγία και ενθουσιασμό θυμόταν πάντοτε τη φοιτητική ζωή, τους ανθρώπους που γνώρισε, συναναστράφηκε και με τους οποίους διατήρησε έκτοτε ισχυρούς, μακροχρόνιους δεσμούς φιλίας. Αναπολούσε το ονομαστό ανατολικό προαύλιο του κεντρικού πανεπιστημιακού κτιρίου, *κέντρο πνευματικό και πολιτικό της εποχής μας*, όπως γράφει η ίδια¹. Αποτελούσε τον τόπο συνάντησης φοιτητών και από άλλες Σχολές, ιδίως της Νομικής, και αναδείχθηκε σε πρόσφορο χώρο για την ανάπτυξη ανθρώπινων σχέσεων και την έκφραση πολιτικών ιδεών.

Από τους καθηγητές στη Φιλοσοφική Σχολή (στην οποία το 1936 άρχισε να λειτουργεί το Ιστορικό - Αρχαιολογικό Τμήμα, το οποίο επέλεξε η Α. Χ) διέκρινε ορισμένους, στους οποίους απέδιδε την απόφασή της να ασχοληθεί με τη μεσαιωνική ιστορία. Ως φοιτήτρια αντελήφθη το νέο κόσμο που ανοιγόταν μπροστά της, ιδίως από τα μαθήματα του Νίκου Βέη. Εκτιμούσε ακόμη τους καθηγητές Σωκράτη Κουγέα, Κωνσταντίνο Άμαντο και Φαίδωνα Κουκουλέ, στους οποίους απέδιδε τη διεύρυνση των επιστημονικών οριζώντων των φοιτητών, ειδικά λόγω των φροντιστηριακών μαθημάτων τους.

Μετά τη λήψη του πτυχίου της τον Ιούνιο του 1939, με υποτροφία του Ιδρύματος Humboldt, συνέχισε τις σπουδές της στη Βιέννη και στο Μόναχο, όπου παρακολούθησε μαθήματα ιστορικού και φιλολογικού ενδιαφέροντος,

1. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, Βυζαντινή Αυτοκρατορία – Νεότερος Ελληνισμός, τ. Γ', Αθήνα 2006, Οι βυζαντινές σπουδές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, σ. 235 και συνέντευξη στο περιοδικό *Διαβάξω*, ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ό.π., σ. 297-298.

μεταξύ των οποίων τα φροντιστήρια του σημαντικού βυζαντινολόγου Fr. Dölger.

Το 1948 ανακηρύχθηκε διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών με το έργο «Η συγκρότηση της βυζαντινής συγκλήτου». Το 1960 εξελέγη υφηγήτρια στην τότε έδρα της Ιστορίας του Βυζαντινού Κράτους και άρχισε ως άμισθη υφηγήτρια μαθήματα στους φοιτητές του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ενώ από το 1966 έλαβε εντολή διδασκαλίας. Από τότε δίδασκε πολιτική ιστορία του βυζαντινού κράτους και παράλληλα διεξήγαγε φροντιστηριακά μαθήματα με βάση τις κειμενικές πηγές της εποχής, τις σχετικές με τα προβλήματα που την απασχολούσαν στη διδασκαλία.

Όταν το 1972 εξελέγη καθηγήτρια στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, διαδεχόμενη τον Διονύσιο Ζακυθινό, ήταν η πρώτη γυναίκα τακτική καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο. Το 1985, με το τέλος της ακαδημαϊκής σταδιοδρομίας της, τιμήθηκε με τον τίτλο της ομότιμης καθηγήτριας.

Στα 25 χρόνια πανεπιστημιακής διδασκαλίας κοντά στην Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου μαθήτευσε πλήθος φοιτητών, πολλοί από τους οποίους στη συνέχεια ακολούθησαν ακαδημαϊκή σταδιοδρομία και στελέχωσαν ως ερευνητές ή καθηγητές επιστημονικά κέντρα και πανεπιστήμια, έχοντας ολοκληρώσει τη διδακτορική διατριβή τους υπό την εποπτεία της. Το ενδιαφέρον της για τους φοιτητές ήταν συνεχές και εκφραζόταν με συμβουλές κατά τη διάρκεια των σπουδών τους και παρακολούθηση στη συνέχεια της πορείας τους. Ακόμη και μετά τη συνταξιοδότησή της, λόγω ορίου ηλικίας, εξακολούθησε να εποπτεύει μαθητές της, που είχαν αναλάβει να εκπονήσουν διατριβή και μετείχε στη διαδικασία κρίσης τους, όπως είχε από το νόμο το δικαίωμα ως ομότιμη καθηγήτρια.

Το επιστημονικό έργο της Αικατερίνης Χριστοφιλοπούλου είναι κυρίως επικεντρωμένο στην έρευνα της πολιτικής και πολιτειακής ζωής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Οι βασικές μελέτες της, αφιερωμένες σε θέματα πολιτειακού και διοικητικού δικαίου, είναι: *Η σύγκλητος εις το βυζαντινόν κράτος²*, *Εκλογή, αναγόρευσις και στέψις του βυζαντινού αυτοκράτορος³*,

2. Το σύνολο σχεδόν του έργου της — εκτός από την τετράτομη *Βυζαντινή Ιστορία*, για την οποία θα γίνει λόγος παρακάτω — έχει συγκεντρωθεί και επανεκδοθεί από τον εκδοτικό οίκο «Ηρόδοτος» σε τρεις τόμους με τον τίτλο *Βυζαντινή Αυτοκρατορία - Νεότερος Ελληνισμός*, Αθήνα 2006. Οι παραπομπές γίνονται σε αυτό το έργο. Για τη σύγκλητο, βλ. ό.π., τ. Β', σ. 9-171.

3. *Εκλογή, αναγόρευσις και στέψις του βυζαντινού αυτοκράτορος* [Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 22/2], Αθήνα 1956 (ανατύπωση 2003).

*Η αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον*⁴. Πρόκειται για θεμελιώδεις συμβολές στην ιστορική επιστήμη, δεδομένου ότι για πρώτη φορά γινόταν ενδελεχής μελέτη κειμενικών πηγών και αρχαιολογικών τεκμηρίων της εποχής από το 324 έως το 1453, προκειμένου να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για τη λειτουργία πολιτειακών οργάνων και θεσμών της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Το έργο αυτό συμπληρώθηκε με μικρότερες μελέτες που διασαφηνίζουν και άλλες όψεις πολιτειακών θεμάτων, καθώς και πολιτικά ή δημοσιονομικά ζητήματα⁵. Σε δύο εκτενείς μελέτες ασχολήθηκε με τη βυζαντινή Μακεδονία από τον 6ο έως τον 9ο αι., ανταποκρινόμενη στα σύγχρονα ιστοριογραφικά αιτούμενα⁶.

Τα ενδιαφέροντά της, όμως, όπως διαμορφώθηκαν κατά τα χρόνια των σπουδών της στην Ελλάδα και στις γερμανόφωνες χώρες, όπου είχε την ευκαιρία να παρακολουθήσει ένα ευρύ φάσμα μαθημάτων και να γίνει κοινωνός νεότερων ιστοριογραφικών ρευμάτων, στράφηκαν στη συνέχεια σε γενικότερα θέματα ιστορίας και πολιτισμού. Ειδικά, μετά την αποχώρησή της από την πανεπιστημιακή έδρα, ασχολήθηκε με τη συγγραφή μικρών μελετημάτων που είτε αφορούσαν πρόσωπα με ιδιαίτερη διαδρομή στον τομέα των επιστημών ή στην πολιτική (Κ. Παπαρηγόπουλος, Π. Κανελλόπουλος, Ν. Σβορώνος, Τ. Βουρνάς, J. Irmscher, St. Runciman, Ι. Συκουντής)⁷ είτε αναφέρονταν σε ζητήματα πέρα από τη βυζαντινή ιστορία (ευρωπαϊκός φιλελληνισμός, η βαυαρική αντιβασιλεία, η θεμελίωση του ελληνικού κράτους επί Καποδίστρια, τα κρατικά αρχεία)⁸.

Στο πλαίσιο της βαθιάς ενασχόλησής της με την ιστορική επιστήμη, η Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου πήρε την πρωτοβουλία, στα τέλη της δεκαετίας του '70, να διδάξει στους πρωτοετείς φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών ένα μάθημα εισαγωγής στις ιστορικές σπουδές, πρωτοποριακό για το ελληνικό πανεπιστήμιο εγχείρημα. Σύντομα εξέδωσε τις πανεπιστημιακές παραδόσεις με σκοπό να οικειώσει τον φοιτητή με τα μεθοδολογικά προβλήματα της ιστορικής έρευνας⁹. Το βιβλίο εισήχθη στη μέση εκπαίδευση και για ένα μακρύ χρονικό διάστημα έτυχε ευρείας αποδοχής.

Ιδιαίτερης αξίας για την αποτύπωση της πνευματικής και πολιτικής

4. Η αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον, στο: ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, τ. Α', σ. 1-144.

5. Βλ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, τ. Α' και Β'.

6. Πρώτη δημοσίευση το 1983 και το 1992 αντίστοιχα: αναδημ. στο: ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, τ. Γ', σ. 9-89.

7. Βλ. ό.π., τ. Γ', σ. 119-130, 193-216, 269-271, 273-275, 277-280. 281-285, 287-293.

8. Βλ. ό.π., τ. Γ', σ. 141-186, 253-260.

9. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Εισαγωγή στις ιστορικές σπουδές*, Αθήνα 1978, σ. 5.

κίνησης της εποχής της είναι οι αναφορές και οι αναμνήσεις της από το παρελθόν. Επί μία δεκαπενταετία περίπου, από το 1989 έως το 2005, με μικρές συμβολές πλούτιζε τις γνώσεις μας για το Πανεπιστήμιο του μεσοπολέμου, τις ιστορικές σπουδές, αλλά και θέματα που είχαν σχέση με προσωπικότητες και καταστάσεις της εποχής που ως φοιτήτρια ή ως καθηγήτρια είχε παρακολουθήσει από κοντά. Σε αυτό το πλαίσιο καταγραφής των αναμνήσεων είχε παραχωρήσει μία συνέντευξη σε νέους ιστορικούς, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Διαβάξω*¹⁰.

Το έργο, όμως, που αποτελεί την κορύφωση της επιστημονικής παραγωγής και συγγραφικής συνέπειας της Αικατερίνης Χριστοφιλοπούλου και αποδίδει με ενάργεια, σαφήνεια και κριτικό προβληματισμό τις απόψεις της για τον βυζαντινό κόσμο, είναι αναμφίβολα η τετράτομη μνημειώδης *Βυζαντινή Ιστορία* της. Πρόκειται για τη μελέτη της ιστορικής διαδρομής του Βυζαντίου από το 324 έως το 1204. Με τη συγγραφή της αποσκοπούσε στην κατάρτιση φοιτητών και νέων επιστημόνων, αλλά δεν απευθυνόταν μόνον σε αυτούς, καθώς το έργο αποτελεί μέχρι σήμερα βασικό βοήθημα όσων ερευνούν την ιστορία της ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η μελέτη του βυζαντινού κόσμου είναι πολυσχιδής: πολιτική και πολιτειακή, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική. Η ιστορικός βασίστηκε στην ενδελεχή εξέταση του πηγαίου υλικού και στην εξαντλητική χρήση της νεότερης βιβλιογραφίας, με παράλληλη κριτική εμβάθυνση στα ουσιώδη προβλήματα που απασχολούν την έρευνα. Οι απόψεις της είναι σαφείς, νηφάλιες, ιστορικά τεκμηριωμένες και αποτυπώνουν τη σε βάθος γνώση όλων των πτυχών της βυζαντινής ιστορίας. Αυτή η έκδοση αποτελεί έργο ζωής, αφού η συγγραφή ξεκίνησε τη δεκαετία του 1970 και ολοκληρώθηκε στις αρχές του 21ου αιώνα, ενώ κάθε τόμος εκδιδόταν μόλις ολοκληρωνόταν¹¹.

Ο πολλαπλασιασμός της βιβλιογραφίας προκάλεσε την ανάγκη συμπλήρωσης του έργου, η οποία οδήγησε την Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου σε επανέκδοση των τριών πρώτων τόμων, που εμπλουτίστηκαν με την αναγραφή και τον σχολιασμό των νέων εκδόσεων. Ακολουθώντας τις επιταγές των καιρών και αφού πείστηκε ότι οι νέοι αναγνώστες δυσκολεύονταν στην κατανόηση της απλής καθαρεύουσας στην οποία ήταν γραμμένος ο πρώτος τόμος, προσάρμοσε τη γλώσσα σε μία απλούστερη νεοελληνική. Η ανα-

10. Αναδημοσιεύεται στο ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, τ. Γ', σ. 295-304.

11. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, τ. Α', 324-610, Αθήνα 1975, ²Θεσσαλονίκη 1992· *Βυζαντινή Ιστορία*, τ. Β' 1, 610-867, Αθήνα 1981, ²Θεσσαλονίκη 1993· *Βυζαντινή Ιστορία*, τ. Β' 2, 867-1081, Αθήνα 1988, Θεσσαλονίκη ²1997· *Βυζαντινή Ιστορία*, τ. Γ' 1, 1081-1204, Αθήνα 2001.

γνώριση της αξίας του έργου της και με στόχο να γίνει ευρύτερα γνωστό στην παγκόσμια κοινότητα της ιστορικής επιστήμης έφερε και το αίτημα για μετάφραση στην αγγλική γλώσσα του πρώτου τόμου, την οποία και επιμελήθηκε.

Η Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου ήταν ένας άνθρωπος που δεν επεδίωξε δημόσιες τιμές. Την απασχολούσε η έρευνα, η συγγραφή και η διδασκαλία. Μέσω αυτών αναγνωρίζεται το έργο της από τους σημερινούς επιστήμονες και μαθητές της. Τη χαρά του ακαδημαϊκού δασκάλου, που έχει αφοσιωθεί στην επιστήμη και στην καθοδήγηση των νέων ερευνητών, απόλαυσε σε δύο σπάνιες δημόσιες εμφανίσεις της. Το 1998 παρακολούθησε στα Ιωάννινα την καθιερωμένη Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ελλάδας και Κύπρου, όπου κλήθηκε να προσφωνήσει, εκτός προγράμματος, τους παρισταμένους — γιατί η παρουσία της ήταν απρόσμενη. Μέχρι να φθάσει στο βήμα χειροκροτείτο θερμά και παρατεταμένα από πλήθος πρώην φοιτητών και συναδέλφων της. Το 2005, πάλι στη Συνάντηση Βυζαντινολόγων στην Αθήνα, παρέστη και απηύθυνε από καρδιάς μικρό χαιρετισμό¹². Η συγκίνησή της ήταν έκδηλη, αλλά περισσότερη χαρά και ενθουσιασμό εξέφρασαν νέοι φοιτητές, που δεν την είχαν γνωρίσει στα μαθήματά τους, αλλά αποκλειστικά από τον όγκο του επιστημονικού έργου της και κυρίως από την πολύτομη *Βυζαντινή Ιστορία*, με την οποία εκπαίδευσε εκατοντάδες φοιτητών και συνέβαλε στη συγκρότηση των περισσότερων νεότερων ιστορικών.

Ειρήνη Χρήστου

12. Βλ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, ό.π., τ. Γ', σ. 329-333.